

Дзюба М. М.,

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ТЕРМІНІВ З КОМПОНЕНТАМИ-ЕПОНІМАМИ

Зроблено спробу розглянути термін-епонім як метамовну семіотичну одиницю в прагматичному аспекті. Розкрито суть прагматичного компонента в змісті термінологічних одиниць.

Ключові слова: *терміни-епоніми, прагматика терміна, національний компонент.*

An attempt is made to consider an eponymic term as a metalanguage unit in a pragmatic aspect. The essence is revealed of a pragmatic component in the content of terminological units.

Key words: *eponymic terms, pragmatics of terms, national component.*

Для науки, як правило, однастайність – явище нетипове, проте “теза про взаємозв’язок мови і культури у своєму найзагальнішому формулюванні в сучасній науці не має серйозних опонентів” [3, с. 3]. Дискусійною залишається проблема наявності культурної (конотативної) інформації в семантичній структурі спеціальної назви, адже згідно з усталеною у термінознавстві думкою, термін – однозначне, експресивно і конотативно нейтральне слово (словосполучення). Дослідження конотативної інформації, яку містить термінологічна лексика, важливе у зв’язку з усвідомленням знаковості мови, яке відіграло, як відомо, у розвитку методології мовознавства принципову роль [9, с. 134].

В останні десятиліття застосування загальних принципів семіотики практикують у термінознавстві, розмежовуючи три виміри, властиві значенню: синтактику, семантику і прагматику. Прагматичний зміст спеціального мовного знака реалізується в нерозривному зв’язку з синтактикою та семантикою. Лінгвопрагматичні особливості терміна вже були предметом вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників (Ларина Ю. Є., Турчин В. В., Шапран Д. П. та інші), проте терміни з компонентом-епонімом¹ у прагматичному аспекті предметом розгляду

¹ У сучасній лінгвістиці термін епонім уживають у широкому й вузькому розумінні. Одні дослідники (І. Волкова, О. Лобач, С. Овсейчик, Н. Цимбал та ін.) епонім трактують як власну назву, яка стала основою для творення мовного знака з новим значенням (широке розуміння), інші (Г. Беженар, М. Дмитрук, Б. Михайлишин, Н. Новинська та ін.) – як термін, який утворено від власних імен (вузьке розуміння). З метою уникнення термінологічної неточності, яка може бути причиною численних непорозумінь, підтримуємо перший погляд.

Оскільки прагматика визначається як закріплене в мовній одиниці ставлення мовця до дійсності чи змісту повідомлення, прагматичний компонент епонімічного терміна містить

елемент оцінного ставлення. Спеціальний знак з компонентом-власною назвою може мати відтінки оцінності за параметрами: схвалення – осуд, згода – незгода, симпатія – антипатія. Конотативного оцінного відтінку спеціальні одиниці набувають у сфері функціонування на противагу сфері фіксації, де вони звичайно зберігають нейтральність.

Саме національний компонент семантичної структури спеціального знака став причиною гострої дискусії, яка виникла свого часу навколо терміна *дизель*: німецькі спеціалісти, вказуючи на “німецьке” звучання терміна, підкреслювали, що пріоритет винаходу Рудольфа Дизеля належить їхній нації; англійці ж стверджували, що ідея дизельмотора виникла одночасно в різних країнах, тому сам термін позбавлений національного змісту. Полеміка, незалежно від її результатів, дала підстави для висновку про пожвавлення в епонімічному терміні додаткових значень ще більше півстоліття тому [8, с. 29].

Явище національної конотативності можемо проілюструвати на прикладі терміна *рентгенівське проміння* та його похідників. Питання першості у відкритті явища, названого цим терміном (або причетності до нього), стало причиною дисертаційного дослідження, численних публікацій сучасних фізиків, медиків, істориків, публіцистів, у яких автори відстоюють думку про те, що є всі підстави вважати українця Івана Пулюя, поряд із Рентгеном, основоположником науки про *рентгенівські промені*.

Надання переваги вживанню в окремих текстах терміна *x-промені* й уникання його синоніма *рентгенівське проміння* спричинені оцінним ставленням до останнього авторів цих публікацій, яке трактуємо як незгоду з правомірністю вживання цього епонімічного знака, наприклад: *В.К. Рентген ніколи не згадував у зв'язку з відкриттям x-променів про роботи Пулюя. Загадку складає й заповіт Рентгена спалити все його наукове й особисте листування* [6, с. 58]. *Ми хочемо згадати ім'я нашого земляка, видатного вченого – фізика, електротехніка, відомого у Чехословаччині, Австрії, що спричинився до відкриття x-променів* [4, с. 59].

Конотація, яка може виникати у процесі функціонування епонімічного терміна, тісно пов'язана з категоріями оцінної опозиції “своє – чуже”, які виявляються в науковій термінології. Зазвичай прагматичний відтінок симпатії – на боці “свого”, що може спричинювати вживання різних компонентів-епонімів у складі спеціальних знаків носіями різних мов (хоча існує думка, що “імена, які становлять національну гордість того чи іншого народу, стають інтернаціональним надбанням” [2, с. 43], тобто такі одиниці, як правило, інтернаціональні).

Так, на жаль, можемо констатувати, що термін *формула Гаусса-Остроградського* в англійській мові має відповідник *Gaussian formula*, тобто прізвиська українського вченого спеціальна назва англійською мовою не фіксує.

Не дотримано традиційного принципу перекладу² українського за походженням терміна *сироватка Богомольця* (мед.), відповідником якого в окремих мовах виступає описова конструкція *antireticular cytotoxic serum* (англ., у дослівному перекладі – *антиретікулярна цитотоксична сироватка*), тобто спеціальну назву з українським компонентом-епонімом заступає неепонімична одиниця. Як бачимо, епонімичні терміни, виступаючи органічною частиною наукової термінології, є національними за походженням та формою і міжнародними за поширенням і віддзеркалюють тяжіння спеціальної мови до національної самобутності.

Лінгвопрагматична національно-культурна специфіка власної назви як компонента спеціального знака відбиває історичні, філософські, соціальні й культурні чинники формування засобів наукової комунікації й ментальність її учасників.

² Епонімичні найменування, як правило, інтернаціоналізми.

не були, що зумовлює актуальність дослідження.

Прагматичний компонент значення терміна складають додаткові семантичні нашарування і відтінки, а також уявлення мовців – носіїв метамови, які формуються під впливом як мовних, так і позамовних чинників. Тобто, незважаючи на усталену думку про нейтральність як неодмінну ознаку терміна, спеціальна одиниця не позбавлена експліцитно не виражених семантичних нашарувань, уявлень про знак, поняття, про деякі властивості і якості об'єктів (денотатів).

Слід констатувати, що епонімічні терміни як особливий вид спеціальних знаків здатні найяскравіше акумулювати в собі, окрім власне наукової інформації, національно-культурні та соціально-історичні конотації, що закономірно робить ці одиниці об'єктом пильної оцінної характеристики, пов'язаної найперше з категорією персональності, у процесі їхнього функціонування.

Як зазначає В. Пілецький, “прагматичний підхід до терміна як такого, що вказує тільки на поняття, вступає в суперечність із фундаментальними засадами набування знань, бо вважають, що найлегше і найприрод-

Російська дослідниця, зокрема, поділяючи думку про те, що номінації, у складі яких наявні власні назви, мають особливу національно-культурну конотацію, зазначає, що “мінерал вернадит названо на честь великого російського (підкреслення наше – М.Д.) вченого, мінералога, академіка В.І. Вернадського” [1, с. 296]. Природно, що в кожного українця, який ідентифікує себе таким, виникає бажання вступити в полеміку з приводу несправедливо присвоєного вітчизняного епоніма іншим народом, що, у свою чергу, активізує в цій спеціальній одиниці додаткові оцінні конотації.

Оцінний компонент національної конотативності епонімічних термінів простежуємо й на морфолого-синтаксичному рівні. Так, упорядники різноманітних терміносистем української мови після національно-визвольних змагань 1918-1920-их років, намагаючись органічно вписати міжнародну термінолексику в систему тогочасної української літературної мови, епонімічні терміни подавали за притаманною українській мові моделлю “відепонімічний прикметник + іменник” (наприклад, Гаверсові рурочки (мед.), Кіпів апарат (хім.), Паскалів закон (фіз.)).

У відповідь автори термінологічних бюлетенів (1934-1935 рр.), у яких усю самотужку лексику, зафіксовану в галузевих словниках, укладених у 20-х роках минулого століття, було кваліфіковано як штучно створену і таку, що відірвана від російської мови, дорікали авторам математичного словника [5], що родовий відмінок належності в складених термінах тенденційно уникають, а замість нього словник подає присвійні прикметники. У результаті терміни Коперників уклад, Ляпласова гіпотеза, Неперові аналогії, Птолемеїв уклад потрапили до списку репресованих математичних термінів, а натомість було запропоновано їхні “інтернаціональні” варіанти: система Коперника, гіпотеза Лапласа, аналогії Непера, система Птолемея, уживання яких закріпилося в українській науковій мові як обов'язкове на подальші майже сім десятиліть.

Отже, найвагомішою прагматичною властивістю епонімічних термінів є їхній культурно-національний компонент. Прагмалінгвістична категорія оцінки містить поняття “норма”, яке є історично змінним і національно забарвленим; у дихотомії “своє – чуже” оцінний відтінок негативності зазвичай притаманний другому.

ніше людина формує знання і пізнає світ засобами рідної мови" [7, с. 53]. Результати наших досліджень потверджують обґрунтованість висновків про те, що найвагомішою прагматичною властивістю епонімічних термінів є їхній національний компонент.

Література:

1. Борисова Т. Г. Деривационная категория вещественности в языковой категоризации действительности // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах. – Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. – Вып. 5. – С. 291-297.

2. Брагина А. А. Значение и оттенки значения в термине // Терминология и культура речи. – Москва: Наука, 1981. – С. 37-47.

3. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 3-11.

4. Долчук М. З. Перед В. К. Рентгеном був український професор І. П. Пуллой // Український радіологічний журнал. – 1995. – № 3. – С. 59-60.

5. Калинович Ф. Словник математичної термінології (проект). – Ч. 1. Термінологія чистої математики. – К.: Державне видавництво України, 1925. – 188 с.

6. Мілько В. І., Топчій Т. В. Іван Пуллой – український вчений і дослідник // Український радіологічний журнал. – 1995. – № 3. – С. 58-59.

7. Пілецький В. Український термін як національно-культурне явище // Вісник Львівського університету. Серія "Філологія". – Львів: Національний університет "Львівська політехніка". – 2006. – Вип. 38. – Ч. І. – С. 47–56.

8. Пиотровский Р. К. К вопросу об изучении термина // Вопросы грамматического строя и словарного состава языка: Сборник II. – Ленинград, 1952. – С. 21-36.

9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К., 1998. – 336 с.